

TIL MADANIYATI

N.J.Raxmatova*Buxoro shahar 1-son texnikumi
Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Kalit so'zlar: *Til, nutq madaniyati, adabiy til, muomala, ma'naviyat, savodxonlik, nutq odobi, til me'yorlari, muloqot, madaniyat.*

Kirish

Til insoniyatning eng buyuk ne'matlaridan biri hisoblanadi. Inson boshqa mavjudotlardan aynan til va tafakkuri bilan ajralib turadi. Til orqali kishilar o'z fikrini bayon qiladi, his-tuyg'ularini ifodalaydi, bilim va tajribalarini avloddan avlodga yetkazadi. Har bir millatning tarixi, qadriyati, urf-odati va ma'naviy boyligi uning tilida aks etadi. Shu sababli ham til millatning ruhiy boyligi va ma'naviy qiyofasi sifatida qadrlanadi.

Til madaniyati esa insonning til imkoniyatlaridan to'g'ri, o'rinli va samarali foydalana olish qobiliyatidir. Nutqning ravonligi, aniqligi, ta'sirchanligi va odobliligi til madaniyatining asosiy belgilaridan hisoblanadi. Kishining qanday gapirishi uning tarbiyasi, bilimi, madaniyati va dunyoqarashini ko'rsatadi.

Bugungi globallashuv davrida til madaniyatini rivojlantirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, yoshlar orasida internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi natijasida ayrim noto'g'ri yozuvlar, shevaga xos ifodalar hamda chet tillaridan o'rinli-o'rinsiz foydalanish holatlari uchramoqda. Bu esa ona tilining boyligi va sofligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shuning uchun ham har bir inson o'z ona tilini hurmat qilishi, til me'yorlariga amal qilishi va nutq madaniyatini rivojlantirishga e'tibor qaratishi zarur. Til madaniyati nafaqat alohida insonning, balki butun jamiyatning ma'naviy taraqqiyotida muhim o'rin tutadi.

Asosiy qism**Til madaniyati tushunchasi**

Til madaniyati — bu tilning adabiy me'yorlariga amal qilgan holda fikrni aniq, ravon, ta'sirchan va tushunarli ifodalash san'atidir. Til madaniyati insonning nutq faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, unda so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, grammatik qoidalarga amal qilish, o'rinli so'z ishlatish va muloqot odobiga rioya qilish muhim hisoblanadi.

Til madaniyatining asosiy maqsadi kishilar o'rtasidagi muloqotni samarali tashkil qilishdir. Agar inson o'z fikrini aniq va tushunarli ifodalay olsa, muloqot ham samarali bo'ladi. Aksincha, nutqdagi xatolar, qo'pol muomala yoki noto'g'ri talaffuz suhbatdoshga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Til madaniyati quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. So'zlarni to'g'ri talaffuz qilish;
2. Imlo qoidalariga amal qilish;
3. Grammatik me'yorlarga rioya etish;
4. O'rinli va mazmunli so'zlash;
5. Nutqning ravon va ta'sirchan bo'lishi;
6. Muomala odobiga amal qilish.

Til madaniyati faqat tilshunoslik sohasi bilan cheklanib qolmaydi. U insonning umumiy madaniyati, ma'naviyati va tarbiyasi bilan ham uzviy bog'liqdir. Nutqi chiroyli va odobli bo'lgan inson jamiyatda hurmat qozonadi.

Nutq madaniyatining ahamiyati

Nutq madaniyati inson hayotida juda katta ahamiyatga ega. Har bir inson kundalik hayotda boshqalar bilan muloqot qiladi. Oilada, maktabda, ish joyida va jamiyatda odamlar o'zaro til orqali aloqa o'rnatadi. Shuning uchun nutqning to'g'ri va ravon bo'lishi muhimdir.

Yaxshi nutq insonning bilimli va madaniyatli ekanligini ko'rsatadi. Ayniqsa, o'qituvchi, shifokor, jurnalist, huquqshunos, rahbar kabi kasb egalari uchun nutq madaniyati juda zarur. Chunki ular odamlar bilan doimiy muloqotda bo'ladi va o'z fikrini boshqalarga tushunarli tarzda yetkazishi kerak.

Nutq madaniyatining quyidagi ijobiy jihatlari mavjud:

- Kishilar o'rtasida o'zaro hurmatni shakllantiradi;
- Muloqotni samarali qiladi;
- Insonning obro'-e'tiborini oshiradi;
- Fikrni aniq ifodalashga yordam beradi;
- Jamiyatda madaniy muhitni rivojlantiradi.

Nutq madaniyatining past bo'lishi esa turli tushunmovchiliklarga sabab bo'ladi. Ba'zan noto'g'ri ishlatilgan birgina so'z insonlar o'rtasidagi munosabatlarga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli ham har bir inson o'z nutqi ustida ishlashi zarur.

Bugungi kunda ommaviy axborot vositalari, internet va ijtimoiy tarmoqlar nutq madaniyatiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Ijobiy tomoni shundaki, insonlar ko'proq axborot olmoqda va muloqot imkoniyatlari kengaymoqda. Salbiy tomoni esa ayrim yoshlar orasida qisqartma so'zlar, shevaga xos iboralar va grammatik xatolarning ko'payishidir.

Shu sababli maktab va oliy ta'lim muassasalarida nutq madaniyatiga alohida e'tibor qaratilishi muhim hisoblanadi.

Adabiy til va uning me'yorlari

Adabiy til — umumxalq tilining qayta ishlangan, tartibga solingan va me'yorlashtirilgan shaklidir. Adabiy til jamiyatning barcha sohalarida qo'llaniladi. Kitoblar, darsliklar, gazeta-jurnallar, televideniye va rasmiy hujjatlar aynan adabiy til asosida yoziladi.

Til madaniyatining asosiy talabi ham adabiy til me'yorlariga amal qilishdir. Adabiy til me'yorlari quyidagilardan iborat:

1. Talaffuz me'yor

So'zlarni to'g'ri talaffuz qilish nutqning muhim shartlaridan biridir. Ayrim insonlar shevaga xos talaffuzdan foydalanadi. Bu esa nutqning adabiy tilga mos kelmasligiga sabab bo'ladi. Masalan, ayrim hududlarda "kelyapman" o'rniga "kevomman" yoki "boraman" o'rniga "borvoman" kabi talaffuzlar ishlatiladi. Adabiy nutqda esa so'zlarni me'yor asosida talaffuz qilish talab etiladi.

2. Imlo me'yor

Imlo me'yor yozuvdagi qoidalarga amal qilishni anglatadi. So'zlarni to'g'ri yozish savodxonlikning muhim belgilaridan biridir. Imlo xatolari matnning mazmuniga salbiy ta'sir qiladi. Masalan, "xaqiqat" emas, "haqiqat"; "xamma" emas, "hamma" shaklida yozilishi kerak.

3. Grammatik me'yor

Gaplarni grammatik jihatdan to'g'ri tuzish ham til madaniyatining muhim qismidir. So'zlarning o'rinli joylashuvi, egalik va kelishik qo'shimchalarining to'g'ri qo'llanishi nutqning aniq va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi.

4. Uslubiy me'yor

Har bir nutq ma'lum vaziyatga mos bo'lishi kerak. Rasmiy yig'ilishdagi nutq bilan do'stlar o'rtasidagi suhbat bir xil bo'lmaydi. Til vositalaridan o'rinli foydalanish uslubiy me'yor hisoblanadi. Adabiy til me'yorlariga amal qilish insonning savodxonligi va madaniyatini ko'rsatadi.

Muomala madaniyati va nutq odobi

Til madaniyati muomala odobi bilan chambarchas bog'liqdir. Inson faqat chiroyli gapirish bilangina emas, balki boshqalarga hurmat bilan muomala qilish orqali ham madaniyatli hisoblanadi.

Muomala jarayonida quyidagi qoidalarga amal qilish muhimdir:

- Suhbatdoshni hurmat qilish;
- Qo'pol so'z ishlatmaslik;
- Ovoz ohangiga e'tibor berish;
- Kattalarga hurmat, kichiklarga izzat ko'rsatish;
- Suhbat davomida boshqalarni bo'lmaslik.

Sharq xalqlari, jumladan o'zbek xalqida muomala madaniyatiga qadimdan katta e'tibor berilgan. Ota-bobolarimiz yoshlarni odobli so'zlashga, kattalar bilan hurmat asosida muomala qilishga o'rgatgan.

Nutq odobi insonning ichki dunyosini namoyon etadi. Muloyim va samimiy so'z inson qalbiga iliqlik bag'ishlaydi. Aksincha, qo'pol va hurmatsiz so'zlar insonlar o'rtasidagi munosabatni buzadi.

Bugungi kunda ayrim yoshlar orasida qo'pol iboralar yoki chet tillaridagi noo'rin so'zlarni ishlatish hollari uchramoqda. Bu esa milliy madaniyatimizga zid hisoblanadi. Shu sababli yoshlarni nutq odobiga o'rgatish dolzarb masalalardan biridir.

Ona tiliga hurmat

Ona tili — millatning faxri va ma'naviy boyligidir. Har bir inson o'z ona tilini sevishi va uni qadrlashi kerak. O'zbek tilining boy imkoniyatlari, go'zal va jozibadorligi xalqimizning yuksak madaniyatidan dalolat beradi.

1989-yilda o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilishi xalqimiz hayotidagi muhim voqealardan biri bo'ldi. Mustaqillik yillarida ona tilimizni rivojlantirishga katta e'tibor qaratildi. Bugungi kunda davlat idoralari, ta'lim muassasalari va ommaviy axborot vositalarida o'zbek tilining nufuzi ortib bormoqda.

Ona tilini rivojlantirish uchun quyidagi ishlarga e'tibor berish zarur:

- Kitob mutolaa qilish;
- Adabiy til me'yorlariga amal qilish;
- Savodxonlikni oshirish;
- Yoshlarni ona tiliga hurmat ruhida tarbiyalash;
- Chet tillaridan noo'rin foydalanmaslik.

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy ham ona tilining boy imkoniyatlarini o'z asarlarida namoyon etgan. U turkiy tilning go'zalligini isbotlab, o'zbek adabiyotining rivojiga katta hissa qo'shgan.

Tilga bo'lgan hurmat millatga bo'lgan hurmatdir. Ona tilini asrab-avaylash har bir fuqaroning muqaddas burchidir.

Yoshlar va til madaniyati

Yoshlar jamiyatning kelajagi hisoblanadi. Ularning ma'naviy va madaniy saviyasi jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli yoshlar orasida til madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Maktab va oliy ta'lim muassasalarida ona tili va adabiyot fanlarini chuqur o'rganish yoshlarning nutqini boyitadi. Kitob o'qish esa lug'at boyligini oshirib, fikrni ravon ifodalashga yordam beradi.

Bugungi kunda ayrim yoshlar internet tili va qisqartma so'zlardan haddan tashqari ko'p foydalanmoqda. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda so'zlarni noto'g'ri yozish yoki grammatik qoidalarga amal qilmaslik odatiy holga aylanib bormoqda. Bu esa savodxonlik darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu sababli:

- Yoshlarni kitobxonlikka jalb qilish;
- Adabiy nutqni targ'ib qilish;
- Televizion va radio dasturlarda to'g'ri nutq namunalarini ko'paytirish;
- Ota-onalar va ustozlarning nutq madaniyatiga e'tibor berishi muhimdir.

Yosh avlod til madaniyatiga amal qilsa, jamiyatning ma'naviy darajasi ham yuksaladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, til madaniyati insonning ma'naviy kamoloti va madaniy saviyasini belgilovchi muhim omildir. Chiroyli, ravon va mazmunli nutq insonning bilimli va tarbiyali ekanligini ko'rsatadi. Til madaniyati jamiyatdagi muloqotning samarali bo'lishiga, insonlar o'rtasidagi hurmat va hamjihatlikning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Har bir inson adabiy til me'yorlariga amal qilishi, o'z nutqi ustida ishlashi va ona tilini qadrlashi lozim. Ayniqsa, yosh avlodni tilga hurmat ruhida tarbiyalash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Til — millatning ma'naviy boyligi va bebaho xazinasidir. Uni asrash, rivojlantirish va kelajak avlodga yetkazish har birimizning muqaddas burchimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent.
2. N. Mahmudov — "Til va nutq madaniyati".
3. A. Madvaliyev — "Hozirgi o'zbek adabiy tili".
4. O'zbek tili va adabiyoti darsliklari.
5. Alisher Navoiy asarlari.
6. O'zbekiston Respublikasi "Davlat tili haqida"gi Qonuni.
7. Sh. Rahmatullayev — "Nutq madaniyati asoslari".